

Orkesta hembygdsförening

TORP I ORKESTA

Om indelningsverket

007

Sidnr

Version 2005-02

Inez Emt Hallberg

Efter Dackefejden 1541-43, då Nils Dacke med beväpnade bönder nästan lyckades övervinna Gustav Vasas trupper, insåg kungen att han kunde ha stor nytta av bönderna som soldater. Dittills hade krigsmakten bestått av ett rytteri, som frälset, dvs adeln och vissa kyrkliga potentater hade uppsatt. Dessutom anlätades utländska och svenska legosoldater. Gustav Vasa avskedade då legosoldaterna, som efter hand ersattes av en ny, stående armé, som bestod av svenska och finska soldater.

Efter beslut vid riksdagen i Örebro 1544 började man rekrytera unga ogifta karlar. Rekryteringen skulle ske på frivillig grund. Den blev framgångsrik - i slutet av Gustav Vasas regeringstid stod 15.000 man under vapen i den svenska armén.

Under Gustav II Adolf började man göra utskrivningar. Hemmantalet, ibland antalet män låg till grund för den så kallade **roteindelningen**. Av frälsebönderna krävdes vissa perioder endast en soldat per rote om tjugo bönder. Skatte- och kronoböndernas rotar omfattades däremot av tio man. Utskrivningarna hölls vart tredje eller fjärde år. Åldersgränsen var 15 år. Det innebar att var tionde man från och med 15 års ålder togs ut till armén eller flottan vid varje utskrivning. De nya soldaterna sändes ofta iväg till fältarmén på andra sidan Östersjön, till någon fästning, garnison eller ombord på något fartyg.

För varje rote om tio man tillsattes en rotemästare som skulle vara så gammal att han själv inte kunde skrivas ut. Tillsammans med utskrivningskommissionen skulle han föreslå vem som skulle skrivas ut. Prästen i församlingen upprättade roteringslängderna och kungjorde den förestående utskrivningen från predikstolen.

Under Karl XI godkändes vid 1682 års riksdag ett förslag till **indelningsverk**, som var genomfört omkring 1690. Varje landskap skulle hålla ett infanteriregemente om 1.200 man, uppdelat i åtta kompanier med 150 knektar i varje. För varje soldat bildades en rote, som skulle svara för soldatens försörjning och underhåll. Flera gårdar kunde bilda en rote, den största gården i roten, dit soldattorpet ofta förlades, kallades **stamrote**. Den svarade för att rotens skyldigheter uppfylldes. De mindre gårdarna i roten kallades för **strörotar** eller **hjälprotar**. De deltog i soldatunderhållet allt efter deras storlek och erlade till stamroten en årlig avgift.

Det var befallningsmännen inom de olika befallningarna eller fögderierna som i förväg gjorde upp längder över alla gårdar inom roteringsområdet inför mötet mellan kommissionen och bönderna. Befriade från roteringen var endast adelns sätesgårdar,

kronans officersboställen, ödegårdar och gårdar som tillhörde gästgivare eller postbönder. De gårdar som ansågs vara öde, behövde inte vara det, men deras ägare eller oftast arrendatorer ansågs vara så fattiga att de inte kunde bära några kostnader för en soldat.

Från början hade man tillgång till de gamla rutinerade yrkesknektarna, som gärna bytte fältlägret mot soldattorpet. De bildade den nya **soldatstammen**. Under hårda tider var det svårt att rekrytera soldater. Eftersom frivilligheten då var minimal, började man bedriva klappjakt på löst folk och lättingar. Rymningarna blev många och tvingade rotebonden att hålla soldaten under uppsikt.

Den stora folkökningen från mitten av 1700-talet gjorde att torparna, backstugusittarna och inhysesfolket fyrdubblades, medan den besuttna bondeklassen ökade obetydligt.

Det fanns inte många givande födkrokar för ungdomarna. Under 1800-talet rekryterades soldaterna till övervägande delen bland landsbygdens fattiga och jordlösa ungdomar. Efter några år som bonddrängar eller lärlingar tog de soldattjänst. En annan rekryteringskälla var soldattorpen, där sonen ofta tog över faderns tjänst. Tre, fyra generationer på samma torp var inte ovanligt, inte heller att far och tre-fyra av hans söner samtidigt var soldater.

Till skillnad mot de utskrivna trupperna var indelta armén en stående trupp, ständigt mobiliserbar. Organisationen var densamma i fred som i krig. Soldaten var både krigsman och småbrukare, stod på fredsfoot och krigsfoot samtidigt.

Korpralen levde på torpet under samma villkor som menige soldaten. Befälet alltifrån furiren och sergeanten till löjtnanten, kaptenen och översten bodde alla på sina löneboställen, som måste ligga inom regementsområdet. Utan tillstånd av överordnad kunde vare sig befäl eller soldater lämna området. Indelta arméns enheter, manskap och befäl hörde på så sätt samman med bygden både socialt och organisatoriskt.

Direkt från arbetet på åker och äng, skomakardisk och skräddarverkstad kunde soldaterna skynda sig hem till torpet, rycka till sig geväret och sätta på sig uniformen. På några timmar eller en halv dag färdades de till kompanimötesplatsen, där kapten mötte och förbandet sattes upp och avmarscherade till regementets mötesplats. I fredstid kunde det gälla att delta i en kyrkparad, vara handräckning eller avmarschera till något kanalarbete.

Generalmönstringar skulle äga rum vart tredje år. Flera regementen kunde också då och då dras samman till storläger, ofta på Ladugårdsgärde.

Rotebönderna utsåg **rotemästaren**, vanligen för ett år i sänder. Han samlade ihop och betalade ut lönen till soldaten och fungerade i övrigt som rotens ombud gentemot soldaten och myndigheterna. Rotemästaren hade också hand om **rotekistan** med soldatens

uniform. Kronan höll soldaten med vapen, som från början bestod av en värja, pik eller musköt med patronväska samt kläde till uniformen. En särskild **likvidationsbok** skulle föras av soldaten. Den visade klart vilka ersättningar han hade fått. Varje år ordnades ett **likvidationsmöte** med hela kompaniet mellan soldaterna och dess befäl och de olika rotehållarna.

I **knektekontrakten** mellan kungen och allmogen förekommer ofta ordet "bör" - soldaten bör bosättas på torp, soldatstugan bör byggas så och så. Man skrev inte "skall" bosättas ... Det innebar att bönderna avlönade sina soldater på det sätt som passade dem bäst. I trakter där man hade ont om åkerjord avlönades soldaten med **hemkall** (dvs lörens naturadel, som spannmål, ull, lin) och kontanter. I andra trakter där det fanns gott om odlingsmark, kunde soldaten få mycket sådan mark, men i gengäld knappade man in på löneförmånerna. Vid juletid gick soldater och rusthållsryttare runt i roten och hämtade upp "julkosten", som var ett hoplock av julmat och juldryck. Det räknades också in i hemkallet.

Soldattorpet skulle t ex ha ½ tunnland åker, äng till två sommarlass hö, mulbete för en eller två kor, vedbrand osv. De reda pengar soldaten fick från roten utgjordes dels av **legan**, dels av **årslönen**. Legan bestod av en ganska stor summa pengar, som soldaten fick då uppgörelsen mellan honom och roten kom till stånd. Eftersom det inträffade att nykontrakterade soldater passade på att avvika från orten när de fått legan, började bönderna betala ut legan med en fjärdedel vart fjärde år.

Under soldatens bortavaro fick rotebönderna stödja soldathustrun och barnen i arbetet på torpet. Detta skrevs ibland ut i kontrakten, men ofta fick soldaten och hans familj lita till böndernas välvilja.

Om soldaten blev tillfångatagen eller stupade i fält fick hans rote skicka en ny karl i hans ställe. Hustru och barn fick flytta. Den nye skulle ha torpet, men ibland gifte sig den nye knekten med den föregående änka, eller också fick hon stanna som inhyses om hon inte hade någon annanstans att ta vägen. Om den gamle knekten kom tillbaka, kunde istället den nye få flytta, om den gamle fortfarande var tjänsteduglig.

Motsvarande organisation för kavalleriet kallades även **rusthållsinrättningen**. Vissa bönder blev **rusthållare**. Mot nedsatt skatt åtog de sig att hålla häst och ryttare med utrustning.

Kavallerisoldaten eller dragonen var i rullan inte lika viktig som hästen, som många gånger beskrevs utförligt. Det var en försiktighetsåtgärd så att soldaten skulle ha rätt häst med sig i fält, en som var godkänd och inte utbytt mot en sämre häst.

Soldatnamn

Soldaterna tilldelades namn, ofta bildade med utgångspunkt från gårdens namn, bygden, djur, yrken m m, t ex i Uppland, Orkesta församling: Bäck, Lundberg, Lejon, Geting, Tetting, Örn, Krig, Norman, Roos, Lust, Trygg, Gren, Glad, Söder. I krigstid fanns också namnen Patron, Givakt, Skytt, Ryttare, Dunder.

Soldatnamnet följde med gården och roten. Det var soldatens officiella namn så länge kompaniumret stod framför, dvs så länge han stod kvar i tjänsten. Vid avskedet övertogs namnet av efterträdaren, men soldaten tvingades inte återta sitt ursprungliga, civila namn. Efter avskedet bar han soldatnamnet, vanligen med tillägget "avskedade". I Uppland benämndes han "avskedade soldaten Tor". I Dalarna bar han såväl sitt civila namn som soldatnamnet enligt formeln "Andersson, avskedade Stolt.

Städerna och kusttrakterna höll i stället för soldater **båtsmän** till flottan. I städernas landsförsamlingar fanns båtmanstorp, som motsvarade soldattorpen.

På gamla generalstabskartor utmärks soldattorpen med en torpsymbol och bokstäverna ST = soldattorp, GT = grenadjärtorp, DT = dragontorp eller BT = båtmanstorp.

Soldaten hade vissa skyldigheter att underhålla torpet, t ex mindre reparationer. De större skulle ombesörjas av roten. Obligatorisk **syn** på soldattorpet hölls vart tredje år, men

kaptenen kunde när som helst ordna syn på de torp där "fråga om vanhävd" fanns. Syneprotokollen finns i stor utsträckning bevarade på Krigsarkivet.

Då soldaten vid 60-65 års ålder avskedades, kunde han anmälas till att få en pension, ett gratial från **Vadstena krigsmanshus**, han blev då **gratialist**.

Riksdagen beslutade 1901 att 1904 avskaffa den indelta armén. I stället fick Sverige en värnpliktsarmé.

Källor: Det mesta hämtat ur

- "Svenska knektar" av Lars Ericson
- "Indelt soldat och rotebonde" av Elfred Kumm
- "Många blev borta av upplänningarna" av Sivert Svärting
- "Släktforskarna och Krigsarkivet", meddelande från Krigsarkivet XIX